

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXXIII

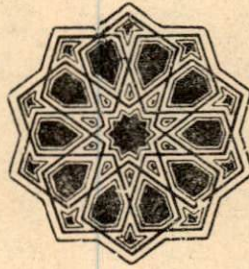

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXIII

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına
aittir.*

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU <i>La Critique De L'Enseignement et en Particulier Celui Du Kalâm</i>	1
Prof. Dr. Mehmet Rami AYAS <i>Bir Gerçeklik Bilimi Olarak Sosyoloji ve Tahir Çağatay</i>	11
Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU <i>İslâm ve Hristiyan Batıda Kurumlar</i>	41
Doç. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN <i>İslâm Hukukunda Zina Suçunun Mahiyeti ve Cezası</i>	61
Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK <i>Yahudilikdeki Arz-ı Mev'üd Anlayışının Boyutları</i>	101
Doç. Dr. Şevki SAKA <i>Kur'an'da Ta'rid Yoluyla Anlatım</i>	113
Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKBULUT <i>Allah'ın Takdiri-Kulun Tedbiri</i>	129
Yrd. Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU <i>Güney Asya'da İslamın Yayılmasında Sufilerin Rolü</i>	157
Yrd. Doç. Dr. Recep DİKİCİ <i>Az-Zaccâc'ın Süleymaniye Kütüphanesindeki Yazma Kitâb al-Aruz'u</i>	179
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER-Arapça Öğretim görevlisi Dr. Adem AKIN <i>İslam'a Göre Ses ve Musiki Sanatı</i>	187
Dr. Mehmet ÖZDEMİR <i>Gayr-ı Müslimlerin Dini Hayatı Açısından Müslüman Fatihlerin Endülü's'deki Uygulamaları</i>	203
Ar. Gör. Sönmez KUTLU <i>Horasan ve Maverâünehir'de İlk Mürcie ve Hanefiliğin Yayılışı</i>	239

İSLAM VE HRİSTİYAN BATI*

II- KURUMLAR

224 I- BİR KURULUŞ OLARAK MEDRESE

Prof.Dr. George MAKDİSİ

Çev.Prof.Dr. İsmet KAYAOĞLU

Üniversite Hristiyan Batı'da XI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan sosyal bir teşkilât şeklidir. Bu durumu ile o, Yunan-Roma dünyasının ürünü değildir. Aynı şekilde Üniversite kendisinden önceki kilise ya da manastır okullarından da doğmamıştır. Onlardan hem teşkilât bakımından hem de eğitim öğretim açısından farklıdır. H. Denifle¹ ve H. Rashdall² bu hususu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Ayrıca, Üniversite bir teşkilât olarak İslâma hiç bir şey borçlu değildir. Nitekim İslâmın da bir teşekkül olarak Üniversite ile hiç bir ilişkisi olamaz.³ Hukukî şahsiyet kavramına dayanan teşekkül, hukukî ahak ve sorumluluklara sahip soyut bir varlıktır. İslâm hukuku yalnızca fizikî varlık olarak kişiyi, hukukî bir şahsiyet sahibi görür.

Üniversite, yalnız teşkilât bakımından değil aynı zamanda Papa ve Kraldan elde ettiği imtiyazlar ile himaye bakımlarından da Hristiyan
225 Batı'nın XII. yüzyıl ürünüdür. İmtiyazların ve himayenin tevcihî, vatanlarından uzakta, yalnızca o yörede yaşayanların "hemşehri" saydıkları bir kentte kendilerini "yabancı" olarak gören bilginlerin özel durumundan kaynaklanmaktadır. Bu hemşehrilik kavramı da İslâma yabancı bir kavramdır: Bütün müslümanlar İslâm dünyasının her hangi bir yerinde hukuk açısından eşittirler. Müslüman öğrenci, bilgin ve öğretmenler her hangi bir himaye ve özel imtiyaza ihtiyaç duymaksızın İslâm dünyasının her tarafında, vatandaşlar olarak dolaşabilirlerdi.

* Bu çeviri Prof. Dr. George MAKDİSİ'nin, *The Rise of Colleges, Institutions of Learning in Islam and the West*, (Edinburgh University Press, 1981) adlı eserinin 224-237. sayfaları arasındaki kısmıdır.

1 H. DENIFLE, *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*, Berlin, Weidmann 1885, Yeni baskı Graz 1956.

2 H. RASHDALL, *The Universities of Europe in The Middle Ages*, yay. F.M. Powicke ve A.G. Emden 3 cilt, Oxford University Press 1936.

3 L. GARDET, *La Cité Musulmane: Vie Sociale et Politique*, Paris, J. Vrin 1954, s. 51.

Üniversite, Atina ve İskenderiye'deki Yunan Akademilerinden, Hristiyan kilise ve manastır okullarından tamamıyla farklı yeni bir kuruluştu. İslâmî tecrübeye tamamen yabancı idi.⁴ Fakat kolej (yüksekokul) söz konusu olduğunda durum böyle değildir.⁵

II- YARDIMA BAĞLI BİR KURUM OLARAK YÜKSEKOKUL (KOLEJ)

Üniversitelerin doğuşu, 1100 ile 1200 yılları arasında bilimde görülen bir yeniden canlanma dönemine tesadüf etmiştir. Bu yıllar arasında Batı Avrupa'ya kısmen İtalya ve Sicilya, daha çok da İspanya'daki Arap bilgileri vasıtasıyla bir yeni bilgi akışı oldu⁶. Bu yeni bilgi akışı Batılı bilim adamlarınca ele alınmıştır. Bu husus, Arapçadan Lâtinceye tercüme edilmiş olan çoğunlukla felsefe ve fenle ilgili kitaplarda ayrıntılarıyla ortaya konmuştur. Böylece Arapların sahip olduğu bilgilerin ilmin yeniden canlanmasına katkıda bulunduğu genel olarak kabul edilmiştir.

Öte yandan Arapların Hristiyan Batı'daki bilim kuruluşlarına ya da öğretim metotlarına katkılarını hakkında söylenen pek az şey bile çöşku ile karşılanmamıştır. Julian Ribera, *Disertaciones y opusculos* adlı yayınlanmış eserinde Ortaçağ Üniversitesinin Arap eğitim sisteminin bilinçli bir taklidine çok şey borçlu olabileceğini ileri sürdüğünde Rashdall'ın yayımcılarından biri olan F. M. Powicke, Ribera'nın eserini tavsif ettikten sonra onun bu iddiasının doyurucu olmadığını söyleyerek kestirip atmıştır.⁷ Ribera'nın görüşleri inandırıcı olmayabilir. Ancak, bu görüşlere bölümlerden birinin sonundaki ek notlardan birinde yer verilmemiş ve bu gö-

4 İslâm eğitim tarihçileri çoğunlukla medreseyi üniversiteye benzetmişlerdir. Bu konuda Arapça bir eser (GÜNAYMA, MUHAMMED ABDURRAHİM, *Tarih el-Câmiât al-İslâmiyya al-Kubrâ*, İspanyolca adı: *Historia de les grandes Universidades islamicas*, Tetuan 1953)'dir. Burada yazar bütün yüksek öğrenim, gerçekte Üniversite anlamına geldiği sonucuna varır (*Aynı eser* s. 13 vd.; Sadece Arapça eserlerde yer almayan yanlış bir anlayışı yansıtan bu yanlış tanımlama dışında, Günayma'nın eseri, büyük ölçüde bilimsel araştırmanın ürünü olan bir eserdir). Fakat üniversite bu durumu ile var olmadan çok önce, yüksek öğrenim Roma-Yunan dünyasında, Bizans'ta, İslâm'da ve Hristiyan Batıda mevcuttu.

5 Medrese ile karşılaştırılan bir kuruluş olarak üniversite hakkında daha fazla bilgi için bkz. G. MAKDİSİ, *The Madrasa and University in the Middle Ages*, *Studia Islamica* içinde (Memoriae J. Schaht Dedicato) XXXII (1970) s. 255-64; G. MAKDİSİ, *The Madrasa as a charitable Trust and the University as a corporation in the Middle Ages*, *Correspondance d'Orient* içinde, no: 11, Actes du Ve Congrès International d'Arabisants et d'Islamisants, Brüksel, 31 Ağustos-6 Eylül 1970, s. 329-37.

6. C. HASKİNS, *The Rise of Universities*, Ithaca, Great Seal Book, Cornell University Press 1957, 1. baskı 1923, s. 4-5.

7 RASHDALL, *Universities*, I, 3 n. 1 (Powicke tarafından).

rüşlerin niçin inandırıcı olmadığını okuyucuya anlatmak konusunda herhangi bir çaba harcanmamıştır.

Üniversite, İslâmî tecrübeye yabancı olduğu halde, bağışa bağlı bir kuruluş olarak yüksekokul kesinlikle İslâma özgüdür. İster mescit ister medrese türünden olsun İslâmî okul vakfa ya da bağışa dayanmaktadır. Vakfın veya bağışın ilkeleri, kolejle ilgili bölümde daha önce ele alınmıştır.⁸

226 Batı Lâtin dünyasında kolejin vatani Paris'tir. Bilinen ilk kolej oradan Kudüs'e yaptığı ilk hacdan yeni dönmüş olan "Dominus Jocius de Londoniis" adlı biri tarafından 1180'de kuruldu. Bu kuruluşu bir süre sonra 18 fakir öğrenci anlamında "College de dix-huit" adı verildi. Aslında kolej vakfedilmiş yoksullar yurdundan başka bir şey değildir.¹⁰ Kolej sözcüğü Lâtince collegium sözcüğünden gelmektedir. Ve birleştirme anlamını ifade etmektedir. Birleştirilmiş kolej yarım yüzyıldan daha fazla bir zaman süresine kadar ortaya çıkmamıştır. O zamana kadar kolejler bağışa bağlı olarak bilinen kuruluşlara dayalı basit vakıf kurumlarıdır.

Yukarıda 1. Bölümde vakıf bir müslümanın isteğe bağlı fiili ile yönetici iktidarın aracılığı olmaksızın vücuda getirdiği bağışa bağlı bir kurum olarak nitelendirilmiştir. Vakfın kurucusu bireysel olarak bağımsız bir biçimde hareket etmiş, kendi malını halkın yararına tahsis etmiş ve merkezî otorite ya da herhangi bir hukukî kişinin aracılığı olmaksızın kendisince belirlenmiş olanlara vakfı doğrudan tevcih etmiştir.

a- Vakıf ve Bizansta "Pia Causa"

Bu durumu ile vakıf temelde Bizans'ın Pia Causa'sından ve Hıristiyan Batı'daki yoksullara dağıtılmak üzere kiliselere bağış yapılmasını sağlayan hayır işlerinden farklıdır. Bu bağışlar, doğrusu, sub modo, yani önceden mevcut hukukî kişiye yapılan bağışlardır. Bu nedenle Ortaçağ kolejlerinin iki büyük vatani olan önce Fransa'da daha sonra İngiltere'de vakıflar anlamında bağışa bağlı kuruluşların bulunup bulunmadığı sorulabilir. Çünkü söz konusu vakıfların kurucuları, ne teşekküller ne de teşekküllere yapılan bağışlar niteliğindeki vakıflar'ı yaratan bireyler olarak hareket etmektedir.

8 Bkz. yukarıya Bölüm 1, kısım III.

9 RASHDALL, *Universities*, I, 501.

10 Aynı eser, aynı yer.

b- Vakıf ve Fransa'daki "Fondation"

Bu tür fondation'ların Fransa ve İngiltere'de ihdas edilmiş olduğu bilinmektedir. Fransa konusunda A. Geoffre de Lapredelle 1311 tarihli Trente Konsilinden sonra ortaya çıkan fondation'un hukuki durumunda dramatik bir değişiklik olduğuna işaret etmektedir.¹¹ Bu konsil herkesin huzurunda açıkça dinî tarikatları yoksulun malını gasp suçuyla ve vakıfları yeterince korumayı ihmal suçuyla yermiştir. Böylece kurucular, farklı bir biçimde bağışta bulunmaya başlamışlardır. Arras'lı kontes Mahaut'nun 15 Ağustos 1318 tarihli vasiyetinde şunlar yazılıdır: "Volo et ordino quod unum hospitale fiat" (Ben bir hastahänenin kurulmasını vasiyet ediyorum). Böylece hastahane, kurucusunun hür iradesiyle tesis edilmiştir.

Bu hür irade şu vasiyyetde görülebilir: A voulu et voeult lidit Jehan fonder et estorer, fonde et estore ung hopital en une maison et tene-ment que il a Voeult et ordonne tousiours sans aulcune default sept lietsz estoffez. Bir sonraki yıl Limoges'li bir burjuva olan Jean Roche "Ordonne par son testament que sa maison sise devant l'eglise fut affectée à un hospice où les pauvres seraient reçus et logés"¹².

227 Bu iki vakıf da ne dini bir tarikata ne de bir şehre tevhîh edilmiştir. Bu vakıflar ne bağış ne de tahsis edilen maldır. Jean Roche evinin yoksulların kabul edilip barındırılacağı bir yurt haline getirilmesini istemiştir. Fierin'li Jehan bu işi kendi iradî fiili haline sokmuştur. Bir çok hayır işleri kendi hür iradeleriyle bağışta bulunan kudretli zenginler (Lord) ve onları taklit edip dillerini konuşmak isteyen zengin burjuvadan kaynaklanmaktadır.¹³

De Lapradelle'in yaptığı çalışmadan bu yana, diğer çalışmalar da göstermektedir ki belli bireyler daha önceden kendi istekleriyle ve merkezi otoritenin müdahalesi olmaksızın vakıflar kurmuşlardır. Böylece XI ve XII. yüzyıllarda köprüler yapılmış ve bu köprülere araziler vakfedilmiştir¹⁴. XII. yüzyılda halktan kişiler doğrudan yoksulların yara-

11 A. G. DE LAPRADELLE, *Des fondations: Histoire, Jurisprudence, Vue théoriques et législatives*, Paris. 1894, 47-48.

12 *Aynı eser*, 49-50.

13 *Aynı eser*, 50-51.

14 M. N. BOYER, *Medieval French Bridges: A History*, Cambridge, Mass., The Medieval Academy of America 1976, özellikle bölüm 3, 31.

rına, manastırların müdahalesi olmaksızın hayırda bulunarak yurtlar, yoksul yuvaları ve hastahaneler kurmuşlardır.¹⁵

De Lapradelle'e göre belli kişilerce kralın verdiği her hangi bir yetki olmaksızın kurulan bu türlü vakıflar XVII. ve XVIII. yüzyılların fermanlarının çıkmasına kadar kurulmaya devam etmiştir. Bu fermanlardan sonra Fransa, kral tarafından tesbiht edilen hukukî bir kişiye yapılan sub modo bağışları şeklinde daha önceki kendi yerli vakıf anlayışına geri dönmüştür. Fakat kralın verdiği bir yetki olmaksızın belli bir kişinin tesisiyle ortaya çıkan Bizans'ın Pia Causa'sına olduğu kadar Roma hukukuna da yabancı olan vakıf tipi gerçekte, yalnızca İslâm'da bilinen bir vakıf türü idi. Bu vakıf türü Batı'da ortaya çıkmadan çok daha önce İslâm'da var olmuş ve Batı'da ortadan kalktıktan sonra bugüne kadar devam etmiştir.

c- Vakıf ve İngiltere Tipi Vakıf

İngiltere'deki vakıflar Kara Avrupasındakinden farklı bir hususiyet göstermektedir. İngilizlere özgü vakıf, başka tür vakıfların sürekli olmalarına izin verilmediği zamanlarda bile, süreklilik unsuru da dahil olmak üzere "İslâmî vakf" a benzer bir biçimde gelişmiştir. İngilizlere özgü vakıf, hukukî şahsiyeti dışarıda bırakan ana özelliğini korumuştur. Fakat vakfın birleştirilmiş vakıf olması ilkesi geliştirilmiştir. İngiltere'de bu gelişme Oxford'daki ilk kolej vakıflarında oldukça açık bir biçimde görülebilir. Oxford'un ilk üç koleji: University College, Balliol ve Merton'du. University College, Durham'lı William tarafından 1249'da yapılan bir vasiyetle kuruldu. Rashdall'ın açıklamasına göre her hangi bir kraliyet buyruğu ya da resmî bir ilhak bulunmamasına rağmen, Ortaçağ'daki tatbikata göre kolej, kendi adına araziye ve başka mülke sahip olmakta hiç bir güçlükle karşılaşmadı.¹⁶ Rashdall, Balliol College'den söz ederken oradaki bilginlerin 1266'da Oxford'da yerleştiklerinden bahsetmektedir. "Bunlar başlangıçta kurucusunun ödediği yıllık ücretlerle desteklendiler. Bu kurucu, yatılı öğrencilere haftada 8 penny'lik azık tahsis etmiştir. Bu nedenle Balliol College'in, biraz müphem de olsa, Oxford kolejlerinden en eskisi olduğu söylenebilir. Ancak bir kolejin eskiliği hukukî bir teşekkül olarak var oluşundan itibaren başlamasına bağlı olarak kabul edilirse, Merton College'in en eski kolej olması ge-

15 J. M. BIENVENU, *Fondations charitables laïques au XIIe siècle: l'Exemple de l'Anjou, Etudes sur l'histoire de la pauvreté* (Moyen-Âges-XVIe siècle yay. M. MOLLET, Publications de la Sorbonne, serie: 'Etudes' Tome 8, 2 cilt, Paris, 1974.

16 RASHDALL, *Universities*, III, 178.

rekir... Balliol College aslında diğer Oxford kolejleri gibi araziye sahip bir teşekkül değildi..."¹⁷ Rashdall, Merton College'den söz ederken ve onu University College, Balliol College'le karşılaştırırken şunları söylemektedir: Genelde Merton College, ilk Oxford koleji olma hakkına en fazla sahip olan kolejidir. Denebilir ki Balliol College, hukuken değil, fiilen ondan önce mevcut olmuştur. University College ise fiilen değil hukuken ondan öncedir. Yalnız Merton College, 1264'te hem hukuken, hem de fiilen var olmuştur.¹⁸

Rashdall, University College'in fiilen, Balliol College'in de hukuken kolej niteliğinde olduklarını düşünmek arzusundadır. Fakat o, kolej adını mümkün olan en tam anlamdan Merton'a vermekte ve bir kolejin yalnız başışa bağli bir kurum değil aynı zamanda bir teşekkül olması gerektiğini düşünmektedir. Bununla birlikte bu tür müesseselerin tarihi ışığında özellikle İslâmdaki ilk kaynağı açısından bakıldığında C.E. Mallet'nin şu hükmü daha tarihî bir anlam kazanmaktadır. A.B. Emden de haklı olarak bu hususa dikkati çekmektedir.¹⁹

"Merton modelinden daha eski ve daha basit türden bir kuruluşu temsil ettiği için Balliol College'i bir yoksullar evi olarak görmek kesinlikle, yalnızca Balliol'a değil, Paris'te ve başka yerde ilk kolejlerin var oluş tarzını ihmal etmek demektir. Walter de Merton'un planları 1262 gibi erken bir tarihte başladı. John Balliol'un planları ise daha da erken bir tarihte başlamıştır. Durham'lı William'ın vasiyeti 1249 tarihini taşır, fakat bu vasiyet bir kolej kurmak üzere hemen kullanılmamıştır. Balliol, Oxford'daki en eski bilginler evini temsil eder. Bu evin varlığı sadece tahminlere bağli olmayıp, kesinlikle ispatlanılabilir. Merton İngilizlerin düzenli kolej sistemine göre örgütlenmiş en eski teşekkülü temsil eder. University College ise kendisinden daha sonraları bir kolejin geliştiği en eski bir hayır kurumunu temsil eder."²⁰

Mallet'nin sözleri şu şekilde özetlenebilir: Eğer biz kollejlardan, tarihsel açıdan söz ediyorsak adı geçen ilk üç kolejden biri olan Balliol, ilk Oxford kolejidir. University College daha sonra bir koleje dönüşen ilk hayır kurumudur. Merton ise ilk birleştirilmiş kolejidir. Sadece biri değil, bunların üçü de Oxford'da bulunmakta idi.²¹

17 Aynı eser, III, 180-1.

18 Aynı eser, III, 193.

19 EMDEN, Rashdall'ın eserinin bu bölümünü yayınladı, bkz. *Universities*, I, XLIII; Aynı eser III, 181 n. 1'de Mollet'nin eserine atıfta bulunulmuştur.

20 C. E. MOLLET, *A History of the University of Oxford*, London, Methuen 1924-27, I, 83 ve not 1.

21 Daha fazla bilgi için bkz. *College*.

Londra'lı John tarafından kurulan "College des dix-huit" mutlak anlamda bağışa bağlı kuruluşların ilki olmayıp, bilginleri barındırma amacıyla kurulmuş, bilinen ilk kurumdur. Londra'lı John, kralın verdiği yetkiden yararlanmaksızın bir kuruluş tesis ederken yeni bir şey yapmış olmuyordu. Fransa'da kraliyet belgesi taşımayan, yardım amacı taşıyan başka kuruluşlar da daha önceden tesis edilmiş bulunuyordu. John'un tesis ettiği kuruluşun taşıdığı amaç bakımından kendi türünün ilki olduğu anlaşılıyor. Çünkü onun amacı yoksul bilginler için barınacak bir yer temin etmektir. Bu durumu ile John, Kudüs'e yaptığı hacda işittiği ve gördüğü şeylerden etkilenmiş olabilir. 1180 yıllarında, her ne kadar medreselerin bizzat Kudüs'ün içinde mevcut olduğu bilinmemekte ise de Kudüs'e yakın bölgelerde çok sayıda medrese bulunuyordu. Ayrıca John'un bilginler evi İslâm dünyasında çok sayıda bulunan bazı hanlarla aynı amacı taşımaktadır. Bu hanların amaçlarından biri yöredeki mescide devam eden öğrencileri barındırmaktır.

III- BİR TEŞEKKÜL HALİNE GELMİŞ VAKIF OLARAK KOLEJ

Kolej, müstemleke Amerikasına özgü bir kurumdur. Harvard, William ve Mary, Yale, Princeton, Colombia, Philadelphia'daki kolej (daha sonra Pennsylvania Üniversitesi) Brown, Rutgers, Dartmouth kolejleri hep XVII. yüzyılın ilk yarısından XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar yani Amerikan devriminden önce kurulmuştur. Bunlar, özel olarak vakıflar şeklinde tesis edilmeleri anlamında kolej niteliğinde idiler. Bunlar aynı zamanda, müesseseleşmiş kolejlerdi ve Üniversitenin sahip olduğu ünvan tevcih etme imtiyazını taşıyorlardı. Müesseseleşmiş bir vakıf olarak bu kurum türü, Merton College'e kadar geri götürülebilir. Bu kolej, Oxford ve Cambridge'de kurulan sonraki kolejlere örneklik yapmıştır. Fakat bu kolej, ünvan tevcih ettiği için Merton'dan farklıdır. Buna karşılık İngiliz kolejleri, Üniversiteye devam eden öğrencilerin meskenleri idi. Onun kaynaklarını bir başka yerde aramak tarihe daha uygun düşecektir. Onun öncülleri daha doğru bir biçimde New Haven'e karşılık Yale Üniversitesi söz konusu olduğunda tasvir edilmiştir.²²

Yeni Dünya'da üniversiteleri kurarken halkın sahip olduğu bir takım kısıtlılıklar, kurucuyu Dublin'deki Trinity College ve Aberdeen'deki Marischal College örneğini izlemeye zorlamıştır; Oxford ve Cambridge örneğini değil. Aynı teşekküle ünvanların tevcihinde üniversite

22 71, Conn, 316.

yetkisi, yönetimde ise kolej yetkisi verilmiştir. Böyle bir topluluk ve bu topluluğun kullandığı binalar kolej diye tanınmıştır.²³

Yale konusunda ileri sürülen kanıt, Dublin'de Trinity'nin çeşitli biçimlerde "Trinity College, Dublin", "Dublin University", "University of Trinity College, Dublin" gibi adlarla anıldığına; İskoçya'nın Aberdeen kentindeki Marischal College'in hem bir kolej hem bir üniversite olarak kurulduğuna dikkati çekmiştir.²⁴ Daha sonra bu kanaat devamlı Yale'in kuruluşunu şöyle anlatmaktadır:

1698'de önde gelen on papaz, bir kolej kurmak, inşa etmek ve yönetmek üzere mütevellilik yapma konusunda anlaştılar. 1700 yılında New Haven'de bir cemiyet oluşturdular. Aynı yıl Branford'daki bir toplantıda The University of Yale College'i kurdular.

a- Sigüenza, King's Marischal ve Trinity

Öğrenim kurumları tarihinde Kolej-Üniversite bu tire ile ayrılmış iki unsurdan her birinin temelinde yer alan yalnızca hukukî kavramlarla yeterince açıklanabilen ilginç bir gelişmedir. Bu iki unsurdan biri kolej vakfı, öteki ise üniversite kuruluşudur.

Rashdall,²⁶ İspanya'daki Sigüenza Üniversitesini (1489) ele alırken, bir kolej-Üniversite kaynaşmasından bahsetmektedir. 1477'de bir rektörü, 12 bilgini (= öğrencisi) ve 4 öğrenci-hizmetçi bulunan bir kolej kuruldu. 230 Başdiyakos tarafından vakıf tesis edilmiştir. Bu kolejin tevliyeti Başdiyakos'a bırakılmıştır. 1489'da Papa VIII. Innocent, kolej öğrencilerinin Studium'un doktor veya masterlerinden bakalorya derecesi, doktorlar tarafından yapılan bir imtihandan sonra Üniversite şansölyesi (üniversite emini) olan piskoposun doktora ve agregasyon (öğretmenlik yapabilme) derecesi alma hakkını vermiştir. Böylece Papa onlara, diğer üniversite mezunlarınca sahip olunan ayrıcalıkları sağlamıştır. Kolej rektörü aynı zamanda üniversite rektörü olma suretiyle de kolej ve üniversite bir tek kurum halinde kaynaştırılmıştır. Bu daha sonraları İspanya'da Alcala ve başka yerlerde, benzeri kolej-üniversiteler için bir örnek oluşturmuştur.²⁷

23 *U.S. Reports, Case of Yale University v. New Haven*, 71 Conn. 316, Ocak 1899, s. 324.

24 *Aynı eser*, aynı yer.

25 *Aynı eser*, 325-6.

26 RASHDALL, *Universities*, II, 105.

27 *Aynı eser*, II, 104-105.

Siguenza kolej-üniversitesinde, onun kolej niteliğini belirleyen etken 1 rektör, 12 öğrenci ve 4 öğrenci-hizmetçi için bir vakfın bulunması idi. Onun üniversite niteliğini belirleyen etken ise derecelerin tevcihi idi. Hem kolej hem de üniversite için bir tek rektör bulunuyordu.

Kolej-üniversiteler, İspanya'dan sonra İskoçya ve İrlanda'da kuruldu. İskoçya'da bu tür iki kuruluş tesis edilmiştir. Bunlardan biri 1494'te kurulan King's College, diğeri de 1593'te kurulan Marischal College'dir. İrlanda'da ise 1591'de Trinity College kurulmuştur.

b- Müstemleke Amerikasının Kolejleri: Dartmouth Örneği

Müstemleke Amerikasında kolej-üniversitesinin gelişme özelliği, Woodward'a karşı Dartmouth College mütevelli heyetinin açtığı davada Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesinin yargıçlarının kararlarından açıkça anlaşılabilir. Bu kararın tarihi 1819'dur. Bu karar sırasında yapılan müzakereler, kolej-üniversitenin ikili hukukî niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu ikili hukukî nitelik, bir tek kuruluş halinde kaynaştırılmış olan özel bir biçimde yapılmış vakıf ile ortaya çıkan teşekküldür. Daniel Webster, hayırların kullanımı konusundaki yasal hükmü, New Hampshire Devletine karşı ileri sürdüğü delilin temeli olarak kullanmıştır. Ona göre New Hampshire'ın Dartmouth kolejinin durumunu, bu kolejin mütevelli heyetinin arzularının hilafına, özel bir kurum olmaktan çıkarıp, bir devlet üniversitesi durumuna dönüştürmesi mümkün değildir. Temel delillerden birtanesi söz konusu kolejin özel bir bağış olması idi.

Woodward'a karşı Dartmouth kolej davası, kolejin aynı zamanda teşekkül haline getirilmiş bir vakıf olarak kurulmasıyla ilgilidir. Kolej'in yalnız hukukî durumunun değil, aynı zamanda teşekkülün de hukukî durumunun müzakere edilmesi işte buradan kaynaklanmaktadır.

Başyargıç Marshall'ın görüşü teşekkül ile ilgilidir: Teşekkül görülmeyen, elle tutulmayan sun'î bir varlık ve yalnız hukuk nazarında var olan bir şeydir. Yalnız hukukun tesis ettiği bir şey olarak teşekkül, ancak tesis belgesinin ya açık bir biçimde ya da varlığına bağlı olarak kendisine tevcih etmiş olduğu özelliklere sahiptir.

231 Söz konusu olan bu hususların, teşekkülün tesis hedefini gerçekleştirmesi beklenir. Bunlardan en önemlileri arasında ebedilik ve tabir caizse şahsiyeti yer alır. Bu özellikler bir çok kişinin devamlı olarak birbirini

28 H. WHEATON, *Report of Cases Argued and Adjudged in the Supreme Court of United States*, Şubat duruşması, 1819, Newyork, R. Donaldson 1819, s. 518-715.

29 Aynı eser, s. 562-3.

izlemesinin aynı şey olarak düşünülmesini ve bir tek kişi olarak hareket edebilmesini sağlayan özelliklerdir.³⁰

Yargıç Marshall, teşekkülü tanımladıktan sonra onun şahsî hayırla ilişkisini şu sözleriyle ortaya koymaktadır. Bu özel vakıf kuruluşlarında hükmî şahıs, bütün hukukî ve eşit menfaatlere sahiptir. Ve vakfın şartlarını yerine getirmek amacıyla hayırda bulunanları bütünüyle temsil ettiği için Birleşik Devletler Anayasası ile korunan haklara sahiptir.³¹

Yargıç Washington, yargıç Blackstone'un, teşekkülü, bir imtiyaz olarak tanımlamasını iktibas etmektedir. Teşekkül, bazı kişilere verilen kuruluş haline gelmeyi sağlayacak olan bir imtiyazdır. Teşekkül, siyasî bir şahsiyet olarak mevcuttur. Süreklilik yetkisine ve hükmî fülleri yerine getirme yetkisine sahiptir. Böyle bir teşekkülün, her ferdinin de bir imtiyaza, bir özgürlüğe sahip olduğu söylenir.³²

Yargıç Story, belli bir heyetin yönetimindeki teşekkülü, genel hukukta, belli bir ad altında müşterek karakteri itibarıyla kendisini oluşturan tabii şahıslara ait olmayan bazı muâfiyetleri, imtiyazları ve yetkileri haiz olan müşterek bir şahsiyet halinde birleştirilmiş bir bireyler toplumu olarak tanımlamaktadır. Başka şeyler arasında bu teşekkül sürekli, intikal, üyelerinin müşterek oyu veya iradesiyle hareket etme, kendi hükmî hakları ve ödevlerine ilişkin her konuda dava açma ve hakkında dava açılma kapasitesine sahiptir. Kısaca o, kanun nazarında mevcut olup kendi tabii üyeleri aracılığıyla yerine getirilmesi gerektiği halde gerçek bir şahsiyetmiş gibi farklı bir biçimde teşekkülün kendisinde yer aldığı düşünülen belli güçlere ve yetkilere sahip kişi olarak görülür. Dolayısıyla böyle bir teşekkül, dava açabileceği gibi kendi aleyhinde üyelerince dava da açılabilir. Yine böyle bir teşekkül yabancılarla olduğu gibi kendi üyeleriyle sözleşme yapabilir.³³

Hayrın niteliği, hükmî bir şahsiyet haline gelen fülle değiştirilemez. Çünkü Webster'in de ileri sürdüğü gibi teşekkülün bir başkasına ferağı, vakfı sürekli kılmak demektir. Ve bu durum hayrın niteliğinde bir değişikliğe yol açmaz. Böyle bir belgeyi elde etmede güdülen amaç, onu özel mülkiyet haline koymak, özel mülkiyet olarak muhafaza etmek ve ona özel mülkiyetin sahip olduğu her türlü güvenceyi ve dokunulmaz-

30 Aynı eser, 636.

31 Aynı eser, 654.

32 Aynı eser, 657.

33 Aynı eser, 667-668.

lığı vermektir. Burada özel bir hukuki tasarrufun mevcut olacağı ve yasal maliklerin mülkiyeti kullanma hakkı kendilerine verilenlerin yararına koruyup muhafaza edecekleri niyeti söz konusudur.³⁴

Webster, Lord Hardwicke'in şu sözlerini aktarmaktadır: "Kraliyet Buyruğu hayrı hiç bir biçimde kamuya özgü bir biçime getiremez. Onu yalnız, daha başka durumlarda olduğundan daha sürekli hale getirebilir."³⁵

232

Webster'in görüşünü benimseyen yargıç Marshall vakıf kuruluşlarının, teşekkül haline gelmesinin amaçlarını gerçekleştirmeleri için hemen hemen zorunlu bir şey olarak görmektedir. Yönetimin kendisi, hükmi bir şahsiyet haline gelen fiili, ülke yararına olan şeyleri teşvik etmek üzere kullanır. Bu kazanç, bedeli çoğu hallerde de hayrın tek bedelini oluşturur. Çoğu vakıf kuruluşlarında amaç, teşekkülün vakıfnamesi (charter)'nin yardımı olmaksızın güç belki de ulaşılamaz bir şeydir.³⁶ Bu kazanç tek bedel olduğu için iktidar böylesi hükmi şahsiyet kazanmış kuruluş üzerinde hiç bir yetkiye sahip olmamayı bekleyebilir. Yargıç Marshall devamlı sunları söylemektedir:

Vakıfnamenin tanzim edilmiş olmasından kuruluşun niteliğini değiştiren ya da iktidara kuruluş üzerinde yeni bir yetki veren her hangi bir husus çıkarılamaz. Sivil kuruluşların nitelikleri oranların hükmi şahsiyetinden değil, teşkil ediliş tarzından ve tesis ediliş amaçlarından dolayı doğup gelişmiştir. Bunları değiştirmek hakkı, onların hükmi şahsiyet haline getirilmesine değil, iktidarın kendi amaçları için tesis ettiği vasıtalar olmasına dayanmaktadır. Aynı amaçlarla tesis edilen bu türlü kurumlar, hükmi şahsiyet haline gelmemiş bile olsa kamu kuruluşları niteliğindedir ve şüphesiz kanun koyucunun denetimine tabidir. Hükmi şahsiyet olma fiili, ne bu denetim hakkını verir, ne de engeller. Ne de bu fiil özel vakıf kuruluşunun niteliğini değiştirebilir.³⁷

Yargıç Story, vakıf kuruluşlarını kurucusunun kendi iradesiyle yapmış olduğu hayırların ve bağışların kendi isteği yönünde sürekli dağıtım için oluşturulmuş bir kurum olarak tanımlar. Yoksulların ve ihtiyacı olan kişilerin desteklenmesi için kurulan hastahaneler, bilgi'nin ve dindarlığın teşviki, edebî çalışmalarda bulunan kimselerin desteklenmesi için kurulan kolejler bu grupta yer alır.³⁸

34 Aynı eser, 574.

35 Aynı eser, Aynı yer.

36 Aynı eser, 637.

37 Aynı eser, 638-9.

38 Aynı eser, 668.

Daha sonra yargıç Marshall, Dartmouth College'in niteliği üzerinde durur. O bu koleji, bağışta bulunanların bağışlarını, bağışın belli amaçlarına uygun bir biçimde dağıtımını sürekli kılmak amacıyla hükmi şahsiyet haline getirilmiş bir temel kuruluş olarak görür. Bu kolejin mütevellileri veya yöneticileri aslında kurucu tarafından belirlenmiştir ve kendilerini sürekli kılma yetkisiyle donatılmıştır. Ancak bunlar resmî görevliler olmadığı gibi, iktidarın yönetimine katılan sivil bir kuruluş da değildir. Bunlar, mülkiyetinin devamlılığı ve bu mülkiyetin sürekli olarak tesis amaçlarına uygun kullanımı için, hükmi şahsiyet haline getirilmiş bir hayır okulu veya ilâhiyat mektebidir.³⁹

Burada son derecede önemli olan husus bir vakfın hükmi şahsiyetinin amacını gerçekleştirmek için zorunlu olduğunu düşünmektir. Yargıç Marshall hükmi şahsiyet haline gelmeyi sağlayan belgenin yardımı olmaksızın söz konusu amacın yerine getirilmesinin güçlüğüne ifade etmektedir.⁴⁰ O, bunun böyle olması gerektiğini şu görüşle ortaya koymaktadır:

233 “Kolejin kurucuları, yalnız vakfettikleri malların sürekli olarak amaçlarına uygun bir biçimde kullanımı için değil, aynı zamanda bu uygulamayı kuruluşun teşekkülüyle sağlamak için akitte bulunmuşlardır. Onlar, insan kavrayışının sağlayabileceği ölçüde oluşturdukları ebedi kuruluşun yönetimini sürekli olarak kendilerince onanmış kişilerin ellerinde kalmasını sağlayan bir sistem için akit yapmışlardır”.⁴¹

Hükmi şahsiyet haline geliş fiili konusunda, burada ileri sürülen sebepler, vakıfta da yer almaktadır. Bu sebeplerden birincisi dokunulmazlık (invabiliaty) ikincisi de süreklilik (perpetuity)dir. Bununla beraber vakıf her zaman hükmi şahsiyet haline getirilmiş bir kuruluş kadar güvencede olmamıştır. Bazen o günün hükümdarı daha önceki sayfalarda görüldüğü üzere vakfın mülkiyetini kendi üzerine alma girişiminde bulunmuştur. Eğer Dartmouth College'in tek dayanağı New-Hempshire eyaleti olsaydı, o eyaletin kanun koyucusunun denetiminde bir eyalet üniversitesi olması söz konusu olurdu. Vakıf ile, hükmi şahsiyet haline getirilmiş bağışa bağlı kuruluş arasında sürekliliğin güvencede olması ve kesinliliği bakımından görülen farklılık New-Hempshire eyaletindeki özel hayrın Yüksek Mahkeme aracılığıyla Federal Hükümet tarafundan Dartmouth College kuruluşunun Birleşik Devletler Anayasası'nca korunan haklara sahip özel bir hukukî şahsiyet şeklinde tanımlanarak korunmasında kendini göstermektedir.

39 Aynı eser, 640-1.

40 Bkz. Yukarıya, n. 36.

41 Aynı eser, 652-3.

Kolejler, yalın ve basit anlamda ilk olarak vakıf kuruluşları şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durumlarıyla onlar, bağışa bağlı kuruluşun sürekliliği, hükmi şahsiyetin sürekliliği kadar güvencede olmayan bir örgüt biçimindeki zayıflıklarla karşı karşıyadır. Bu ana faktör, bana göre Oxford ve Cambridge kolejlerinin devamlılığını açıklamaktadır. Merton'dan itibaren bu kentlerin kolejleri hükmi şahsiyete sahip, bağışa bağlı kuruluşlardır. Ve bu kuruluşlar onları hukukî yetkiye sahip, hukukî şahıslar olarak kendi yapısal haklarını ve mülkiyetlerinin tesis amaçları doğrultusunda, sürekli kullanımını sağlayan ülke hukukunca korunmuş, hükmi şahıslar haline getirmiştir.

Kolej, Massachussets, Virginia, Connecticut ve Pennsylvania gibi Amerikan kolonilerine girdiğinde daha başından itibaren hükmi şahsiyeti olan bağışa bağlı bir kuruluş olarak tesis edilmiştir.

Kolejin bu ikili hukukî karakteri, Birleşik Devletlerde terminoloji karşılığını açıklamaktadır. Ortaçağlarda XII. ve XIII. yüzyıllarda üniversitelerin doğuşu sırasında, üniversite ve kolej arasında hiç bir karışıklık yoktu. Üniversite, öğretmenlere (bazen de Bolonya'da olduğu gibi) öğrencilere mahsus bir meslekî kuruluştur. Kolej ise üniversiteye devam eden yoksul öğrencileri desteklemek üzere kurulmuş, bir hayır kurumuydu. Karışıklığın ilk tohumları Avrupa'da atılmış Amerika kolonilerinde kolejlerin doğuşuyla ortaya çıkmıştır. Yale'in, The Univesity of Yale College şeklinde kuruluşundan önce, Trinity College, Dublin University; The University of Trinity College, Dublin şeklinde Trinity ve bir kolej ve Üniversite olarak Marischal bulunmaktadır.⁴²

1607'de Virginia kolonisinde bir üniversiteye bağışta bulunmak üzere ilk tahsis yapılmıştır. Kuruluş 1660'tan 1693 yıllarına kadar tam anlamıyla tesis edilememiştir. 1660'ta müstemleke meclisi koleje vakıfta bulunmasını sağlayan bir yasayı kabul etmiş, 1693'te de III. William, üniversiteyi tesis etmiştir. Bu üniversitenin kuruluş belgesi, üniversiteyi ilâhiyat, felsefe, diller ve öteki güzel sanatlar, bilimin sürekli öğretildiği ve bu konularda evrensel çalışmaların yapıldığı belli bir yer olarak tanıtmaktadır. Bu koleje The College of William and Mary in Virginia adı verilmiştir.⁴³

Müstemlekelerde, yüksek öğrenim kuruluşlarının gelişmesi, İngilteredekinin aksine bir seyir izlemiştir. Bunlar önce bir üniversiteye sonra da kolejlere sahip olmak yerine, kolejle başlamış ve bu kolej üniversiteye dö-

42 Bkz. 229.

43 U.S. Reports, Case of Yale University..., s. 324.

nüştürülmüştür. Bu seyrin yukarıda New Haven'e karşılık Yale Üniversitesi ele alınırken açıklanmıştır.⁴⁴

Harvard'la ilgili olarak Boston'daki Genel Mahkeme bir yüksek öğretim kuruluşunun tesisi için 400 sterling tahsis etmiştir. Bu tahsis 1630 tarihini taşımaktadır. 1642'de bu mahkeme Cambridge'de kurulan bir kolej için müteveli heyeti tesis etmiştir. Bu durumu daha sonraları Mather üniversite şeklinde kabul etmiştir. Mather 1692'de Genel Kurulun bu üniversiteye bir kuruluş belgesi verdiğini söylemektedir. 1779 tarihli Massachusetts Eyalet Anayasası Cambridge'deki üniversiteyi tanımıştır.⁴⁵

Kolej, bağışa bağlı basit bir kuruluş olarak kaldığı sürece niteliği üniversite niteliğinden ve bir hükmî şahıs olma durumundan farklılığını muhafaza etmiştir. Fakat, kolejin hükmî şahsiyeti olan bağışa bağlı bir kuruluş haline gelmesinden itibaren kimliği Amerika kolonilerinde olduğu gibi, üniversite kimliğiyle ister istemez karıştırılmıştır. Tamamiyle hukukî görüş açısından kuruluş, mal veya fonların tahsisıyla ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Webster, kolejlerin kuruluşundan söz ederken kolejleri vakıf kuruluşları olarak ele alan Lord Mansfield'den şunları nakletmektedir:

Kolejlerin kuruluşu iki açıdan ele alınmalıdır. 1- Hükmî şahsiyetler (corporations) olarak, 2- Vakıflara dayalı kuruluşlar (eleemosynary) olarak. Vakfa bağlı kuruluşlar olarak fonlar, kurucusunun tesis ettiği kuruluşlardır. Kurucu, kendi yetkisini genel veya özel olarak başkasına devredebilir. Onun bir bölümünün kullanımı ile ilgili olarak belli kurallar ve kaideler koyabilir. Vakfın gözetimini yapmak için bir kişiyi vazifelendirirse bu kişi, her türlü ârizî yetkiye sahiptir. Fakat bu kişi, bazı durumlarla ilgili olarak kısıtlanabilir. Kurucu yalnız belli bir amaçla özel bir müfettiş de tayin edebilir. Kurucu bir genel müfettiş tesbit edip, ilk durumdaki müfettişe başvurmaksızın icra edilecek daha aşağı derecede bir yetki belirleyebilir.⁴⁷

235

Daha sonra Webster şunları söylemektedir: Kral kendisi kurucu olsa bile müteveli heyetini ve yöneticileri hükmî şahsiyet haline sokan bir belge vermişse bu kişiler müfettiş durumundadır. Kralın teftiş görevinde bulunmasına imkân yoktur.⁴⁸

44 Bkz. yukarıya s. 229.

45 *U.S. Reports*, case of *Yale University*..., s. 324-325.

46 Bkz. *U.S. Reports* 17, s. 564 (not 28'de tam adı var) ve orada, sözü edilen bibliyografya. Bu konuda önde gelen dava Bury'ye karşı Phillips'in davasıdır.

47 *U.S. Reports* 17, s. 566 ve orada sözü edilen bibliyografya.

48 *Aynı eser*, aynı yer.

Yargıç Story, bağışa bağlı kuruluşlarda teftiş yetkisinin gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

Bütün vakıf kuruluşlarına zorunlu bir olgu olarak teftiş yetkisi bağlanmıştır. Çünkü beşerî kusurlara maruz kişilerden oluşan bu kuruluşlar ve aynı zamanda özel kişiler, kendi kurumlarının amacından sapabilirler. Bu nedenle yasa her hangi bir yerde teftiş etme, soruşturma, bütün düzensizlikleri düzeltme, kötüye kullanımları önleme ve hayrın asıl amaçlarını sadık bir biçimde yerine getirmeye zorlama yetkisinin bulunmasını sağlamıştır. İrad tahsis etmenin sağlamış olduğu genel hak sayesinde kurucu ve mirasçuları, eğer kurucu başka birini tayin etmemiş ise hukuken müfettiş durumundadırlar. Çünkü kurucu dilerse bağış sırasında kendi teftiş yetkisini birine terk edebilir ve bu yetkinin kendisine verildiği kişi kurucunun mirasçuları dışında bu yetkiye sahip olur. Bu teftiş yetkisi, mülkiyete ilişkin bir miras niteliğindedir. Kanun nazarında geçerlidir. Ve şu ana hükme dayanmaktadır: Malını veren kişi gelecekte de onu düzenleme hakkına sahiptir.

Story devamla şöyle diyor: Tevliyet, aynı zamanda hukukî tevliyet hakkını da içerir. Çünkü Lord Holt'un da haklı olarak ileri sürdüğü gibi tevliyet ve teftiş birbirine zorunlu olarak bağlı olan şeylerdir.⁴⁹

Kurum haline gelme fiilinde müteveli fiili, mülkiyetin hakiki sahibi haline girer.⁵⁰ Bağışa bağlı kurumun, kurumlaşmamış olması halinde durum böyle değildir. Kesinlikle söylemek gerekirse hükmi şahsiyeti olan bağışa bağlı kuruluş söz konusu olduğunda dahi, müteveli heyeti, mülkiyete kendi şahsî menfaatleri için tasarrufta bulunabilecekleri biçimde sahip değillerdir. Hukukçuların genel olarak üzerinde birleştikleri fikre göre kurumlaşma, fiili hükmi şahsiyete sahip bağışa bağlı kuruluşa daha emin bir süreklilik biçimi sağlamaktadır. Bağışa bağlı bir kuruluşta kurum vakıfnamenin lafzına göre yönetilir. Kurucunun koyduğu şartlar, Batıda ülke hukukunu ihlal etmediği sürece ya da İslâm dünyasında dinî akidelere aykırı düşmedikçe lafzına uygun bir biçimde izlenmiş ve uygulanmıştır. Öte yandan bağışa bağlı kuruluşun, hükmi bir şahsiyet haline gelmesi durumunda vakfı düzenleyen hükümler müteveli heyetince tadil edilebilir. Bu husus vakfın amaçları yerine getirildiği sürece geçerli olarak kabul edilir. Bir kurumda, kurucunun koyduğu şartlara kesin bir bağlılık, ötekinde ise esneklik ve geniş bir hareket sahası vardır. Aynı şekilde mütevelliler, çekilme yaşına geldikleri zaman, yerlerini başkalarına terk etmek üzere

49 Aynı eser, aynı yer.

50 Aynı eser, 653.

236 kendilerini sürekli kılabilirler, ya da tevliyetlerini bitirebilirler. Birinci durumda değişikliğin olmaması ikincisi için mümkün olan gelişmeyi engeller. Bu, İslâm Dünyasında ve Batıda sayısız kolejlerin çoğunlukla kurucularının vakıfnamelerde koymuş olduğu şartların nisbî esnekliğine dayanarak var oluş ve daha sonra da ortadan kalkış nedenlerinden birt anesidir. Hükmi şahsiyet fiillerinin amacı olan Oxford ve Cambridge College'leri yüzyıllarca sürmüş, bugüne kadar varlığını sürdürerek, Amerikan kolonilerindeki kolejlerin uzak örnekleri olarak hizmet etmiştir.

Müslüman Doğu'nun bir ürünü olan Medrese ile Oxford'da gelişen kolej arasındaki temel ayrılık işte budur. Bu husus ikincisi gelişip başka yerlerde de taklit edildiği halde birincisinin varlığını sürdürmeyiş nedenini açıklamaktadır. Oxford tipi kolej böylece hükmi şahsiyet haline gelme olgusu itibariyle, hükmi kişiliğe sahip olmayan vakfın akibetinden kurtulabilmiştir.

Adam Smith, her hangi bir vazifeyi (cause) yürütmekle görevlendirilen kişilere yapılan vakfın etkisinin, zorunlu olarak tembelliğe sevkedici bir nitelikte olduğunu belirtmektedir. Bu husus Merton örneğine göre teşkilâtlanan kolejler konusunda pek doğru değildir. Bu tür kolejlerden her kişinin koleji bitirdikten suzun süre sonra bile sürdürdükleri bir mensubiyet duygusu geliştirilmiştir. Bu duygu hâlâ İngiltere ve Kuzey Amerika'nın iyi korunmuş kolejlerinde mevcuttur. Gerçekte kolej-üniversiteler, öğrencilerden mezun oldukları okulların hatırasını yaşatmak amacıyla fonlar sağlamak suretiyle malî sıkıntılar sırasında, bu, kendilerini kurtarma espisine dayanır. İster İslâm'da, ister İslâm'daki örneğini bütünüyle muhafaza eden Batıda olsun, kolejlerde böyle bir şey mevcut değildi. Orada her talebe kendisi için vakfın bir hayır unsuru olarak ifade ettiği şeyle ilgilenmiş, öğrenciliğinden azamî istifadeyi elde etmiş, öğrenimini bitirince de ilişkisini kesmiştir.

Kolej üyelerinin tutumundaki bu farklılığı Rashdall, Paris ve Oxford sistemlerindeki farklılığı ele alırken ortaya koymaktadır. Temel farklılık özellikle Merton College'nin kuruluşunda görülebilir. Burada öğrenciler, Avrupa kolejlerinin burslu öğrencilerinden farklı bir durumda idi. Bunlar hükmi şahsiyeti olan arazi sahipleri idi. Balliol ve çoğu Paris kolejlerinin öğrencileri gibi başkalarınınca yönetilen bir yardım alan pansiyoner değillerdi.⁵¹ Oxford College'nin ideali ile, Paris'inki arasında önemli bir farklılık vardı.

Paris'li kurucunun ideali bir öğretmen tarafından yönetilen bir öğrenciler gurubu oluşturmaktı. Bununla birlikte bu yönetimin karakteri,

51 RASHDALL, Universities, III, 197.

öğrencilerinin yaşı ve durumuna göre değişiklik gösteriyordu. Bir Oxford kolejinin ideali ise daha ziyade özerk bir hükmi şahsiyet oluşturmaktı. Böyle bir teşekkülün ideali manastırınki gibi seçilmiş bir başkanın ellerinde idi. Bu başkanın yaşlı öğrencilerden oluşan belli sayıda yardımcıları vardı. Bununla birlikte, daha önemli hukukî fiiller için herkesin onayı gerekiyordu. Kuruluşun en genç olan tam üyesi bile öğretmenin seçimine iştirak ediyordu.⁵²

237 Merton modeli bir kolej oluşturanlar, kendi kolejlerine bir yatırımda bulunuyorlardı. Bu nedenle İngiliz öğrencilerin kendi mallarına olan ilgileri çok sık olarak Paris kolejlerinde görülen kolej gelirlerinin israfı ve boş yere dağıtılması ve kaybını önleme yönünde idi.⁵³ Paris'te bir öğrencinin koleji ile olan ilişkisi büyük tatilde ekseriya sona erdiği halde, İngiliz kolejlerinde büyük tatilin önemli bir bölümünde okulda ikamet etmek gerekiyordu.⁵⁴ Belli miktarda bir menfaatin verilmesine bağlı olarak geçersiz olması dışında, öğrencilik kural olarak İngiliz kolejinde hayat boyu sürmekte idi.⁵⁵ Merton College, kolejler tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Ondan önce gelen kolejler, vakfa dayalı kuruluşlardır. Daha sonra onu izleyenler ise hükmi şahsiyete sahip kurumlardır. Birinciler karakter bakımından statiktir; ikinciler dinamik olup zamanın değişmesiyle değişme özelliğine ve esnekliğine sahiptir. Çünkü MacIver'in da dediği gibi eğer kurumların en üst düzeyde hizmet görmeleri gerekiyorsa, yaşam değişikçe değişmesi, yaşamın kendisi yeni istikametler alınca dönüşüme uğraması zorunludur.⁵⁶ Bu değişim hükmi şahsiyeti olmayan vakıflara bağlı kurumlarda tam anlamıyla mümkün değildir. Çünkü bu kurumlar, kurucusunun koyduğu izlenmesi gereken değişmez şartlarla yönetilmektedir. Hükmi şahsiyeti olan vakıf ise ihtiyaç hasıl olduğunda kuralları değiştirilebilen sürekliliğe sahip mütevelliler sayesinde esneklik imkânı sağlamıştır.

IV- BATI İSLÂM DÜNYASINDA VAKIF VE GÜNEY AVRUPANIN İKİ ÜNİVERSİTESİ

Bir hükmi şahsiyet olarak üniversite kavramı İslâma her ne kadar yabancı ise de Batı-İslâm dünyasının tecrübesi Güney Avrupa'daki iki üniversitenin tesisinde bir etkisi olabilir. Bu üniversitelerden birincisi

52 Aynı eser, I, 514.

53 Aynı eser, III, 199.

54 Aynı eser, III, 197.

55 Aynı eser, aynı yer.

56 R.M. MacIver, *Community, A Sociological Study*. London, Macmillan, 1924, s. 164.

İspanya'daki Palencia, ikincisi de İtalya'da Napoli'dir. Palencia, Kastilyalı kral VIII. Alfonso tarafından 1208-1209 yıllarında, Napoli ise imparator II. Frederik tarafından 1224'de kurulmuştur.

Daha önce üniversiteler, eğitimindeki etkinlik ve yaygın takdir görmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Palencia ve Napoli köklü birer istisna oluşturur. Palencia bir kraliyet buyruğu ile kuruldu. Hatta VIII. Alfonso resmî bir kuruluş belgesi çıkardı. Napoli ise II. Frederik'in kaleminden çıkan bir belge sonucu tesis edilmiştir.⁵⁸ İspanya yarımadasındaki üniversitelerin başta gelen özelliği Rashdall tarafından şöyle anlatılır:

Onların en belirgin özelliği, kraliyet ailesi ile olan yakın ilişkileri idi. Bunlar çeşitli krallarca tesis edilmiştir. Onlardan çoğu uzun süre ya da sürekli olarak kraliyet belgeleri ile aktarıldan daha fazla her hangi bir yetki bulunmaksızın varlığını sürdürmüştür. Bu studia generalia "respectu regni" resmen tanınan her hangi bir biçimiyle İspanya yarımadasına mahsustur.⁵⁹

Palencia bu türden bir studia generalia "respectu regni" olan, yani kraliyet yetkisiyle meydana getirilen ilk üniversite idi. VIII. Alfonso ünlü okullardan belki de Bolonya ve Paris'ten ücretli olarak Palencia'da ders vermek üzere öğretmenler davet etmiştir.⁶⁰ II. Frederik kendi üniversitesinin kuruluşunu izleyen yıl, rakip Bolonya'ya "Studium"dan mahrum ederek profesörleri ve öğrencileri Napoli'ye davet etmiştir.⁶¹

Bu iki örnek açıkça, üniversitelerin ortaya çıkışlarının normal şekli-
linden köklü ayrılışlardır. Bunların o günün Batı-İslâm dünyasındaki öğrenim kuruluşlarınca nasıl etkilendiklerini değerlendirmek için İspanya ve ve Kuzey Afrika'daki İslâm kurumlarının hukukî temeline kısaca göz atmak gerekmektedir.⁶²

Malikî mezhebi, Batı - İslâm dünyasında hakim idi. Öteki sunnî fıkıh mezheplerinin aksine bu mezhep vakıf kurumlarının kurucularınca

57 RASHDALL, *Universities*, II, 22.

58 Aynı eser, aynı yer.

59 Aynı eser, II, 64.

60 Aynı eser, II, 66.

61 Baskiya hazırlayanın aynı eserdeki bibliyografya notuna yaptığı eke bakımız, II, 22: II. Frederik'in yasası (1225) A. Gaudenzi tarafından bulundu. Bu zat bu yasayı 1908'de yayınladı; bu tarihten önce bu yasa 1227'de iptali nedeniyle bilinmekte idi.

62 Ayrıntılar için bkz., G. MAKDİSİ, *An Islamic Element in the Early Spanish University, İslâm, Past Influence and Present Challenge* içinde Edinburgh, University Press 1979, s. 126-137.

denetlenmesine izin vermemiştir. Medrese kurucusu kendisini onun mütevellisi olarak atayamazdı. Bu durum servetlerini, gâsıp sultanların ellerinden uzak tutmak ve ana malı kendi mirasçılarının menfaati için sürekliliğini sağlayarak gasp etmek amacıyla sık sık vakfa baş vuran belli kişilerce medreseler kurulmasını önlemiştir. Bu Malikî hukukunda mümkün olmadığından, Malikî medreseler, Malikî fıkhının hakim olduğu ülkelerde gelişmemiştir. Bağdad'da bilinen hiç bir malikî medrese yoktur. Şam yüzyıllar boyu dört tanesine sahip olmuştur. Mısır'da tamamıyla Malikîlere ait bir; yalnız sunnî mezheplerden biri olarak da altı medrese bulunuyordu. Bütün Kuzey Afrika'da yaklaşık olarak 12 Malikî medrese vardı. Açıkça söylemek gerekirse Malikî medreseler İslâm'da gelişmekten uzak bulunuyordu.

Bu nedenle İspanya ve Kuzey Afrika'da medreseler kurmak sultanlara, kudretli ve etkili yüksek mevkili kişilere düşüyordu. Bu kurucuları böyle bir şey yapmaya yönelten nedenler öncelikle kendi çocuklarının geçimini temin etmek olduğundan daha başka bir yerde yatmaktadır.

Son zamanlarda büyük A.B. Cobban, İspanya Üniversitelerinin "respectu regni"nin II. Frederik'in Napoli üniversitesinden esinlenmiş olabileceğini ileri sürmüştür.⁶³ Bu mümkün değildir. Çünkü, Palencia üniversitesinin kuruluşu Napoli üniversitesinden on yıldan daha fazla bir zaman önce olmuştur. Bu nedenle etki bunun tam tersi bir biçimde olabilir. Bununla birlikte, asıl üniversite fikrinden köklü ayrışım her iki kurucu kral için ortak olan bir kaynaktan esinlenmiş olması daha muhtemeldir. Bunlar, doğrudan doğruya Batı-İslâm dünyasının tecrübesinden etkilenecek bir durumdaydı. Batı-İslâm dünyasında hâkim Malikî vakıf hukukunun kendine özgü durumu hükümdarlar dışında herkesi medreseler kurmaktan alıkoymuştur. Çünkü bu kurucuları yönlendiren neden bu medreselerin kuruluşuyla kendilerine ve kendilerine ait belli bölgelere gösterilen saygınlıktır.

63 A.B. Cobban, *Medieval Universities: Their Development and Organization*. LondonMethuen 1975, s. 183.